

Все изложенное выше определило цель и задачи данного исследования, которые заключались в следующем:

- определить специфику образа современного менеджера в представлениях людей различного социального и профессионального статуса;
- выявить иерархию факторов, составляющих образ идеального, реального и оптимального менеджера;
- уточнить соотношения между образом «Я» представителей различных социальных и профессиональных групп и их представлениями об образе современного менеджера;
- установить основные психологические принципы формирования образа современного менеджера;
- сформулировать принципы построения программы обучения современного менеджера.

Для решения поставленных задач использовались следующие приемы: метод семантического дифференциала, метод многомерного шкалирования, метод факторного анализа. Так, с помощью семантического дифференциала определялись соотношения таких понятий как образ идеального, реального, оптимального менеджера и образ «Я» в семантическом пространстве, а так же семантическое расстояние между этими понятиями. С помощью методики Т.Лири изучались особенности проявления образа «Я» и образа современного менеджера в системе межличностных отношений.

Проведенное исследование о соотношении образа современного менеджера и образа «Я» у разных социальных и профессиональных групп позволило определить иерархию качеств, составляющих психологический портрет современного менеджера. Эта иерархия представлена следующей системой качеств, во-первых, личностные качества, которые, в свою очередь, характеризуют, с одной стороны, черты характера, а, с другой стороны, - профессиональные особенности личности. Другая группа качеств этой иерархии относится к характеристикам профессиональной деятельности и представлена дифференцированными наборами, относящимися к образу идеального, реального и оптимального менеджера.

Следует отметить, что образ менеджера у лиц, которые еще не занимались профессиональной деятельностью отличается упрощенностью и малой дифференциацией, а образ менеджера у людей занятых любой профессиональной деятельностью отличается многоплановостью и конкретностью представлений о качествах, входящих в образ современного менеджера. По отношению к собствен-

ного «Я» у лиц, занимающихся и не занимающихся профессиональной деятельностью, наблюдается аналогичная картина.

Заслуживает внимания тот факт, что у тех, кто занимается профессиональной деятельностью, образ «Я» довольно близок к их же представлениям об образе менеджера. Эта закономерность может быть использована при разработке программы обучения профессии управленца с позиции принципов рефлексивного инновационного подхода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лапшина В.Л. Формування управлінської культури менеджера в умовах становлення ринкових відносин. Автореферат дис.канд.соціол.наук. Харків, 1995.
2. Степанов С.Ю., Варламов Е.П. Рефлексивно-инновационный подход в подготовке управленческих кадров.- «Вопр.психол.», № 4, 1994.
3. Шпалинский В.В. Социальная психология менеджмента. Х., 1998.

Надійшла до редакції 29.10.2001 р.

О.О.Назаров, Л.О.Гонтаренко

Психологічний супровід початкового етапу навчання курсантів у навчальних закладах МВС України

В статье представлены методологические и практические рекомендации по организации психологического сопровождения первоначального этапа учебы и службы курсантов в учебных заведениях МВД Украины.

Протягом останніх років в умовах реформування суспільства в Україні та його освітньої сфери проблема адаптації студентів та курсантів до умов навчання у вищих навчальних закладах набула особливої актуальності, тому що етап перебування молодшої людини у новому соціальному середовищі, яким є вищий заклад освіти, постає ключовим у процесі становлення її як особистості, майбутнього фахівця та громадянина.

Дослідження Б.Г.Ананьєва, Д.О.Андреєвої, С.О.Гапонової, В.В.Плотнікова, О.М. Матюшкіна, Л.М.Балабанової та інших в даній галузі створили теоретичну та методологічну базу щодо різнобічного та детального вивчення як загального адаптаційного процесу, так й окремих його стадій, рівнів та аспектів. Разом з тим, умови життєдіяльності у вищих навчальних закладах МВС України визначають спе-

цифічні риси та особливості протікання даного процесу у курсантів, що було досліджено протягом трьох років у Академії пожежної безпеки України.

У загальному розумінні адаптація постає процесом, який реалізується завдяки енергетичній, психологічній та інтелектуальній мобілізації людини відповідно до вимог зовнішнього середовища. У залежності від того, в яких умовах і на якому рівні здійснюється взаємодія людини із середовищем, можуть виявлятися різноманітні види адаптації: біологічна, фізіологічна, психологічна і соціальна.

Теоретичний аналіз проблеми психологічної і соціально-психологічної адаптації людини дозволяє визначити психологічну адаптацію як процес встановлення оптимальної відповідності особистості й навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності. Цей процес дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значимі цілі (при збереженні психічного і фізичного здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища. При цьому можна виділити етапність адаптаційного процесу: термінова, але недосконала психологічна адаптація, реалізована на основі сформованих раніше психологічних і психофізіологічних механізмів, замінюється досконалою і довгостроковою психологічною адаптацією [1,2,3,4].

Нами було досліджено найбільш важкий період первинної (термінової, недосконалої) психологічної адаптації курсантів, яким є перший місяць їхнього перебування в нових умовах життєдіяльності, що пов'язане з активними процесами зміни психофізіологічного балансу в організмі людини, її соціального статусу, життєвого стереотипу, попередньо сформованої системи взаємодії з оточенням, які неминуче вимагають перегляду установок, відносин, потреб і уявлень про соціальні ролі таким чином, щоб вони були адекватні заново сформованим умовам.

У ході дослідження динамічні особливості первинної психологічної адаптації розглядалися через призму адаптаційних (алло- та інтрапсихічних) механізмів особистості як певних тривких поведінкових паттернів, що утворилися в людини для досягнення врівноваженості системи "людина-середовище" та визначають загальну картину адаптаційного процесу. Функціонально усі вони спрямовані на зниження рівня тривоги, фрустраційного напруження, викликаних зміною умов зовнішнього середовища [5,7]. Тому для вивчення динаміки психічних змін у процесі первинної психологічної адаптації здійснено за допомогою восьмикольорового теста М.Люшера з викорис-

танням коефіцієнта тривожності в інтерпретації М.Люшера і Л.Собчик.

Результати обстеження, яке проводилося протягом першого місяця перебування курсантів у навчальному закладі [5,6,7], дозволили зробити ряд висновків, що характеризують загальну картину адаптаційного процесу:

1. Первинне наростання тривожності (1-16 дні перебування у ВУЗі) пов'язане з недостатньою ефективністю використовуваних у цей період інтрапсихічних механізмів (захистів). Це обумовлено невідповідністю реальної обстановки сформованим очікуванням, продовженням дії завчасних установок, а також впливом на психологічний стан курсантів обмежень, заборон, відриву від звичного оточення і спілкування.

2. Переломним моментом у процесі первинної психологічної адаптації можна вважати 16-20 дні перебування у ВУЗі, коли зниження тривожності людини забезпечується за рахунок підвищення ефективності дії інтрапсихічних і аллопсихічних адаптаційних механізмів.

Аналіз динаміки індивідуальних коефіцієнтів тривожності за М.Люшером і Л.Собчик з урахуванням індивідуально-характерологічних особливостей особистості [6,7] дозволив визначити терміни й успішність первинної психологічної адаптації обстежуваних та виділити три групи однотипних за характером і етапністю залежностей: із тенденцією до стійкої адаптації (тип 1), із тенденцією до нестійкої адаптації (тип 2), із тенденцією до дезадаптації (тип 3).

Для першої групи (до 40% від загального числа обстежуваних) характерним є початкове зниження тривожності в 1-8 дні, потім наростання тривожності з 8 по 16-20 дні і подальше зниження тривожності, що свідчить про тенденцію адаптаційного процесу до успішного завершення.

Для другої групи (до 30% обстежуваних) характерними є коливання коефіцієнта тривожності біля деякого значення, що свідчить про незавершеність адаптаційного процесу на початковому етапі перебування даних курсантів у ВУЗі.

Для третьої групи курсантів (до 30% обстежуваних) характерним є первинне різке наростання тривожності в 1-10 дні, за яким не слідує її зниження, що свідчить про високий рівень адаптаційного напруження і порушення нормальної психологічної адаптації.

Аналіз результатів тестування за методикою К.Леонгарда, багаторівневим особистісним опитувальником "Адаптивність" О.Г.Маклакова і С.В.Чермяніна (МЛО-АМ) і методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К.Роджерса і Р.Даймонда (СПА) дозволив виділити най-

більш типові індивідуально-характерологічні та індивідуально-адаптивні особливості курсантів кожної із вищезазначених груп [7].

Проведене дослідження дозволило установити, що зміст і динаміка первинної психологічної адаптації, як складової частини загального адаптаційного процесу, обумовлені системою чинників як об'єктивних за характером, зв'язаних із новими соціальними умовами навчальних закладів, так і суб'єктивних, що обумовлені індивідуально-характерологічними характеристиками курсантів.

Принципова значимість даного періоду адаптаційного процесу диктує необхідність розробки системи психолого-педагогічних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу первинної психологічної адаптації і призначених для практичного використання в роботі соціально-психологічних служб ВУЗів МВС України.

Висновки дослідження дають підставу стверджувати, що центральним пунктом даної системи заходів є зниження тривожності і напруги адаптаційних механізмів у курсантів, що в остаточному підсумку визначає успішність психологічної адаптації в цілому, а запропоновані методики [5,7] стали інструментальною базою для вивчення динамічних особливостей первинної психологічної адаптації курсантів.

Теоретичні й експериментальні висновки проведеного дослідження дозволили визначити рекомендації щодо соціально-психологічного супроводу початкового етапу навчання і служби курсантів у навчальних закладах МВС України.

До рекомендацій теоретико-методологічного рівня нами віднесені наступні:

- аналіз особливостей і механізмів адаптаційного процесу на початковому етапі навчання і служби курсантів у навчальних закладах МВС України показав, що психологічна адаптація носить первинний характер, що полягає в її недосконалої і терміновості;
- встановлено, що динаміка первинної психологічної адаптації визначається дією алло- і інтрапсихічних адаптаційних механізмів, в основі яких лежать індивідуально-характерологічні особливості особистості;
- запропоновані й обґрунтовані в дослідженні методики дозволяють виділити типологію динамічних особливостей первинної психологічної адаптації курсантів відповідно до показників тривожності і напруги адаптаційних механізмів;
- аналіз особливостей протікання індивідуальної первинної психологічної адаптації дозволив виділити три основні групи курсантів:

- із тенденцією до стійкої адаптації;
- із тенденцією до нестійкої адаптації;
- із тенденцією до дезадаптації.

- відповідно до отриманих результатів дослідження і прийнятих показників динаміки первинної психологічної адаптації виділені й обґрунтовані особливості основних етапів адаптаційного процесу в умовах ВУЗів МВС України:
 - етапу активізації агресивно-оборонних захисних механізмів та регресивних реакцій (у 1-й –7-й дні перебування у ВУЗі), для початку якого характерні досить висока об'єктивна тривожність, наявність початкової напруги інтрапсихічних механізмів (захистів) і передбачуваних стратегій адаптаційної поведінки (установок), а подальший перебіг його характеризується наростанням тривожності і напруги інтрапсихічних механізмів адаптації. Для даного етапу є типовими як зростаючі витрати психічної енергії для реалізації захистів, так і неефективність намічених стратегій опанування новими соціальними умовами (аллопсихічних механізмів);
 - етапу активізації конструктивних адаптаційних механізмів у сполученні з діючими захисними механізмами і спроб будувати нові соціальні відношення в групі людей (8-й – 20-й дні), під час якого продовжується зростання тривожності, але змінюється характер співвідношення алло- і інтрапсихічних механізмів у її компенсації: на фоні постійної дії психологічних захистів (компенсацій) вступають у дію інші (відмінні від початкових) аллопсихічні адаптаційні механізми, що відповідають реальним умовам життєдіяльності;
 - етапу початку соціальної адаптації, оволодіння новим набором соціальних ролей, побудови соціальних зв'язків і зміни установок і стереотипів (після 20 дня), що супроводжується тенденцією до зниження загальної тривожності, підвищення ефективності адаптації. При цьому питома вага аллопсихічної складової в компенсації тривожності зростає при відповідному зниженні активності інтрапсихічних механізмів та більш погодженою дією зазначених чинників.

Дана картина первинної адаптації достатньо типова, оскільки вона охоплює більше 40% усіх курсантів, що були обстежені. Це дає підставу запропонувати обґрунтовану в дослідженні систему психолого-педагогічних впливів відповідно до особливостей кожного з охарактеризованих вище етапів первинної психологічної адаптації.

Так, перший етап вимагає:

- деякого «зм'якшення» нормативних вимог до курсантів, що дозволяє знизити первинну фрустраційну напругу, яка викликана обмеженнями і заборонами, обумовленими умовами служби;
- створення елементів звичної «цивільної» психологічної атмосфери, що компенсує відрив від звичних умов життя і побуту;
- компенсації дефіциту спілкування з близькими, друзями та ін.;
- нейтралізації початкових негативних установок у курсантів і передбачуваних стратегій адаптативної поведінки, заснованих на неправильних уявленнях про умови життєдіяльності у ВУЗі;
- організації соціальної взаємодії в нових умовах із використанням адаптаційного досвіду представників старших курсів (призначення в групи першокурсників кураторів і наставників із числа старшокурсників).

Дані заходи повинні здійснюватися не за рахунок встановлених вимог до курсантів, а в їхніх рамках. Тому необхідними є погоджені дії як командного складу, так і працівників соціально-психологічної служби.

На другому етапі доцільно:

- стимулювати конструктивні (аллопсихічні) механізми адаптації, що вступають у дію та спрямовані на забезпечення соціальної взаємодії в навчальних групах, за допомогою як педагогічних заходів, так і з використанням методів психокорекції і психологічного консультування, що реалізуються психологами;
- організувати колективну навчальну, спортивну, побутову, ігрову, творчу діяльність тощо, спрямовану на подолання емоційної відчуженості, формування навиків колективної поведінки і налагодження внутрішньогрупової взаємодії;
- сприяти формуванню почуття належності до колективу групи (курсу, ВУЗу), залученню до його традицій і т.п.;
- забезпечити психологічне «розвантаження» курсантів із метою зняття адаптаційної напруги (організація дозвілля, психопрофілактика і психоконсультаційна робота).

На завершальному етапі є необхідним:

- подальша стимуляція конструктивних механізмів адаптації з метою оптимізації соціальної взаємодії курсантів;
- коригування процесу формування статусно-рольових відносин у групах і мікрогрупах, що складаються;
- виявлення і психологічний вплив на поведінку лідерів, що виділяються в групах, для правильної орієнтації процесу формування мікрогруп і групової поведінки;

- формування нових етичних установок відповідно до професійного вибору.

Запропонована характеристика загальної картини первинної психологічної адаптації і системи заходів психолого-педагогічного впливу створює загальну спрямованість у вирішенні проблеми оптимізації адаптаційного процесу, тому що вона є типовою для значної частини курсантів. Але її характерність не виключає індивідуальних особливостей адаптації навіть у рамках найбільш типових випадків, що розрізняються тривалістю і співвідношенням періодів первинної адаптації, рівнем тривожності і напруги адаптаційних механізмів, своєрідністю взаємозв'язку і взаємодії різних адаптаційних механізмів. Все це визначається індивідуально-характерологічними і особистісними особливостями курсантів і вимагає індивідуального підходу до розгляду змісту і динаміки адаптаційного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Д.А. О понятии адаптации. Исследования адаптации студентов к условиям учебы в вузе // Человек и общество. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. – С.62-69.
2. Балабанова Л.М. Категория нормы в психологии студенческого возраста (теоретико-методологический аспект). – Харьков: Консум, 1999. – 240 с.
3. Березин Ф.Б., Мирошников М.П., Соколова Е.Д. Методика многостороннего исследования личности: структура, основы интерпретации, некоторые области применения. – М.: Медицина, 1994. – 175 с.
4. Гапонова С.А. Особенности адаптации студентов вузов в процессе обучения // Психологический журнал. –1994. -№3. – С.66-71.
5. Назаров О.О. Толерантність до нових соціальних умов і адаптаційні механізми особистості // Вісник Харківського університету: Серія психологія. – Харків: Вид-во ХДУ. –1999. - № 452. - С. 101-103.
6. Назаров О.О. Індивідуальні психологічні особливості особистості курсанта і процес психологічної адаптації до умов навчання і служби // Наукові записки Харківського військового університету: Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Вип. II. –Харків: Вид-во ХВУ. –1999. – С. 143-146.
7. Назаров О.О., Тімченко О.В. Динамічні особливості первинної психологічної адаптації курсантів навчальних закладів МВС України // Наукові записки Харківського військового університету: Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Вип. VIII. – Харків: Вид-во ХВУ. –2000. – С. 180-185.